

Валентина МАРТИНЕНКО,
кандидат педагогічних наук,

провідний науковий співробітник Інституту педагогіки НАПН України

Формування досвіду читацької діяльності третьокласників (на матеріалі робочого зошита з літературного читання)

Сучасні динамічні процеси розвитку суспільства вимагають не тільки від дорослих, а й дітей умінь працювати з різними джерелами друкованої продукції, у т.ч. електронної, різномірною інформацією для вирішення навчально-пізнавальних завдань, задоволення особистих запитів; мають позитивний вплив на розвиток у школярів таких якостей, як мобільність, динамізм, здатність швидко і конструктивно змінювати способи і засоби діяльності залежно від характеру навчальних завдань. Значна частина таких умінь і якостей дитини набувається через процес читання.

Сьогодні проблема читання є предметом особливої уваги різних наук: соціології, психології, психолінгвістики, педагогіки, бібліотекознавства та ін.; підкреслюється висока його значущість як базової освітньої компетентності і способу освоєння культурних надбань людства. Отже, навчання читання й засвоєння інформації є провідними завданнями усіх освітніх ланок школи.

У структурі чинної навчальної програми з літературного читання [1] для учнів 2–4 класів виокремлено змістову лінію "Досвід читацької діяльності", яка є ключовою у формуванні у молодших школярів досвіду роботи з текстами різних видів (художніх, науково-художніх), дитячими книжками, а також різними видами інформації.

Під час навчання у контексті цієї змістової лінії учні оволодівають важливими загальнопредметними і власнепредметними уміньми і способами діяльності: розрізняти художні і нехудожні тексти; дитячі книжки різних типів і видів; повноцінно сприймати художні твори з урахуванням їх жанрової специфіки; засоби художньої виразності відповідно до їх функцій; здійснювати смисловий і структурний аналіз творів з практичним застосуванням літературознавчих понять; пошук у змісті тексту, дитячої книжки, довідковому виданні навчально-пізнавальної інформації; розуміти у тексті морально-етичні проблеми, визначати і висловлювати власне ставлення до подій, вчинків персонажів; застосовувати здобуті знання, уміньми і навички під час вивчення інших навчальних предметів, а також у життєвому практичному досвіді.

Робочий зошит як складник навчального комплекта розроблено до підручника О.Я.Савченко "Літературне читання. 3 клас". [2] Він містить компетен-

тнісно зорієнтовані вправи і завдання для удосконалення таких компонентів читацької діяльності учнів: робота з текстом художнього і науково-художнього твору;

навичка читання вголос і мовчки;

робота з дитячою книжкою; робота з інформацією; контроль-оцінна діяльність учнів.

Вони є логічним продовженням формування досвіду читацької діяльності учнів, набутого ними у 2 класі. Відповідно до програмових вимог характер і форми завдань у зошиті для 3 класу поступово ускладнюються, збільшено питому вагу самостійності їх виконання з опорою на вже набутий учнями читацький досвід. Виконання більшості завдань спонукає школярів щоразу звертатися до тексту, здійснювати пошук потрібної інформації, обґрунтовувати свої відповіді, що є важливим показником рівня розвитку у них умінь самостійного орієнтування у змісті твору, а також його розуміння.

Основну питому вагу складають завдання і запитання до художніх і науково-пізнавальних творів, у процесі виконання яких учні навчаються практично застосовувати набуті під час роботи за текстами підручника знання, уміньми, навички, а також освоювати нові способи діяльності, прийоми роботи на різних етапах текстової діяльності.

Різноманітність умов, у яких відбувається сприймання й усвідомлення тексту, зумовлює необхідність забезпечення таких компонентів орієнтування у фактичному змісті: попереднє входження дитини в текст (усвідомлення змісту заголовка, вправління учнів у правильному читанні складних і маловживаних слів; актуалізацію опорних (фонових) знань дітей, необхідних для первинного розуміння прочитаного і подальшої роботи над текстом; усвідомлення значення окремих слів, висловів, у т.ч. у контексті; стимулювання відповідного емоційного настрою, підготовка чуттєвої сфери дитини до сприймання твору і т.ін.).

Заголовок тексту – його ключова позиція. Заголовок встановлює зв'язок з іншими текстами і програмує низку асоціацій у читача, дає орієнтир, служить важливою опорою для вироблення стратегії сприймання змісту.

У робочому зошиті вміщено низку завдань до заголовків текстів, у т.ч. тестового характеру, які сприяють глибшому входженню читача у сферу дискурсу.

Наприклад, до поезій Ліни Костенко "Вже брами літа замикає осінь", "Шипшина важко віддає плоди".

– Уважно прочитай заголовки. Які, на твою думку, будуть ці вірші за настроєм? Які слова у заголовках підказують настрій поезій? Перевір свої міркування після читання поезій.

До тексту поезії Лесі Українки "Мамо, іде вже зима".

– Уважно прочитай заголовок, розглянь ілюстрацію до тексту у підручнику.

1. Що вони підказують про зміст твору ще до його читання? Зазнач правильні відповіді:

- коли відбувалися події;
- хто буде учасником подій;
- який це твір за жанром?

2. Чи відомо нам із змісту заголовка та малюнка, хто звертається до мами? Вислов свою думку: маленька дитина чи доросла людина; хлопчик чи дівчинка? Перевір свої припущення під час читання твору.

До оповідання В. Сухомлинського "Кінь утік".

– Попрацюйте разом. Прочитайте заголовок. Пофантазуйте, про що може розповісти твір з такою назвою? Проаналізуйте, які основні версії висували учні?

Після опрацювання оповідання:

– Чиї версії щодо орієнтовного змісту оповідання за заголовком виявилися найбільше наближеними до тексту? А чиї – найцікавішими? Обговоріть у класі.

Узагальненню знань про призначення ілюстративного, довідково-інформаційного апарату дитячої книжки, формуванню прогностичних умінь попередньо визначати її орієнтовний зміст, виділяти задану інформацію на основі позатекстової інформації сприяють розроблені завдання під загальною назвою "Робота з дитячою книжкою". Наприклад, розглянути обкладинки книжок, титульний аркуш, правильно вибрати (визначити) книжку за типом, тематичним спрямуванням, жанровими ознаками, а також вибрати з групи книжок необхідні за окресленими вчителем показниками; прочитати уривки з віршованих текстів, розглянути обкладинки книжок, правильно "розмістити" кожний уривок у відповідну книжку, підкреслити слова, які допомогли співвіднести текст з тією чи іншою книжкою. Крім того, учні ознайомлюються з поняттями "анотація на книжку", "рубрика в дитячому журналі", вчать за їх допомогою прогнозувати зміст цих дитячих видань ще на етапі дотекстової діяльності (с. 15, 16, 17, 18, 33, 34, 54, 62, 63).

У робочому зошиті знайшли відображення завдання, метою яких є вироблення в учнів умінь працювати з довідковими друкованими виданнями, усвідомлення дитиною того, які існують джерела інформації, пошуку потрібної інформації для поповнення, розширення знань; розвитку умінь узагальнювати, порівнювати дані, знаходити альтернативну інформацію.

Як зазначалося, учні оволодівають досвідом читачької діяльності, що передбачає набуття ними

широкого спектру знань, умінь, навичок з повноцінного засвоєння змісту художніх і науково-пізнавальних творів. Методика роботи з цими текстами має певні відмінності. Нагадаємо, що *художні тексти* мають свою типологію, зорієнтовану на родо-жанрові ознаки. Основні їх особливості:

– вони побудовані за законами асоціативно-образного мислення;

– художній образ є кінцевою метою творчості письменника;

– вони впливають на емоційно-чуттєву сферу дитини;

– виконують комунікативно-естетичну функцію;

– у художніх текстах завжди присутній підтекст;

– вони збагачують дитину духовним досвідом; ставлять і вирішують морально-етичні проблеми.

У контексті набуття школярами досвіду роботи з художніми прозовими творами на етапі власне текстової діяльності робочий зошит містить різноманітні завдання на закріплення загальнопредметних і предметних умінь, навичок, способів діяльності у комунікативно-мовленнєвій сфері, під час застосування загальнопізнавальних читацьких умінь, самостійному орієнтуванню у логічній структурі текстів різних видів; використанні найпростіших прийомів їх аналізу.

Широкий і розмаїтий спектр художніх творів представлений у підручнику для 3 класу низкою *ліричних поезій*, основним змістом яких є зображення почуттів, внутрішнього стану людини. Вирішальним чинником повноцінного особистісного сприймання й осмислення читачем поетичного твору є усвідомлення ним образного змісту поезії, настрою і думок ліричного героя, ролі художніх засобів, за допомогою яких автор створив неповторний художній образ, здатність до емоційної сприйнятливості, емоційний відгук на художню форму. У ліриці містяться потужні можливості для формування образного сприймання дитини, збагачення її внутрішнього світу палітрою яскравих переживань і почуттів.

Як засвідчує практика, інтерес дітей до віршованих текстів досить високий. У них молодших школярів приваблюють рима, ритм, плавність, мелодійність звучання. Однак, під час сприймання ліричних поезій у дітей виникає чимало труднощів, пов'язаних, зокрема, з відсутністю у них фонових знань про предмети, об'єкти, явища, які включаються в цілісний поетичний образ, недостатністю словникового запасу, розвитку емоційного рефлексивного досвіду, складністю розуміння тропів, слів з індивідуально-стилістичним забарвленням, непрямым порядком слів тощо.

У багатьох учнів під час сприймання таких творів не працює творча уява, у свідомості не виникають зображені картини; діти не сприймають підтекст – почуття і настрої ліричного героя. Вірші почасти засвоюються вербально-логічно. Продуктивними

прийомами, які передують цілісному засвоєнню змісту поезії і сприяють входженню дитини в атмосферу художнього образу, є психологічна установка на сприймання вірша, розвиток чутливості до поетичного слова, поетичної форми (ритм, мелодика тощо), активізація різних каналів чуттєвого сприймання (слухового, зорового та ін.). Якщо на уроці передбачається опрацювання невеликого за обсягом програмового ліричного твору, доцільним буде на етапі дотекстової діяльності ознайомлення учнів з невеликими фрагментами поезій інших авторів, суголосних з темою, емоційним настроєм програмового вірша. Прикладами таких завдань у робочому зошиті є завдання до таких поезій підручника: К.Перелісна "Осінні танці", Т.Коломієць "Березень" та ін.

Поглибленому сприйманню текстів поезії сприятиме виконання завдань на спостереження за графічною і строфічною будовою вірша ("Два півники"), самостійне виконання за зразком ритмічного малюнка строфи поезії (М.Познанська "Співай, соловейку!"), римування ("Ведмедів танок" Т.Коломієць та ін.).

Вагомий акцент у зошиті зроблено на виконанні завдань до художніх прозових і поетичних творів на етапі власне текстової діяльності, зорієнтованих на пояснення і перевірку розуміння смислового й образного значення слів, виразів, мовленнєвих конструкцій, художніх порівнянь, вироблення у школярів умінь самостійно сприймати засоби художньої виразності, усвідомлювати їх функції у творі, застосовувати у власному мовленні під час переказу, опису, характеристики персонажів тощо. Це серія завдань до текстів підручника, об'єднаних під назвою "Будь уважним до слова" (В.Сухомлинський "Соромно перед соловейком", О.Донченко "Лісовою стежкою", О.Єфімов "Як жила книга за часів Київської Русі", В.Скомаровський "Чому у морі вода солоня", Л.Глібов "Лебідь, Шука, Рак", Д.Павличко "Мрія", А.Качан "Дівчинка і море", О.Буцень "Наше відкриття", А.Лотоцький "Малий Тарас чумакує", "Благослови, мати, весну зустрічати").

Науково-художні, науково-пізнавальні тексти мають свої особливості та свої способи опрацювання, які педагогу важливо враховувати під час роботи, а саме:

- естетична функція у таких текстах не є провідною;
- відсутність підтексту;

– такі тексти завжди однопланові, дійсність реальна й об'єктивна.

Додаткова інформаційність у науково-пізнавальних текстах для молодшого шкільного віку досягається за рахунок зведення до мінімуму спеціальних термінів і дефініцій, уведення додаткових деталей, уточнень, пояснень, повторів, які забезпечують доступність викладу матеріалу. Семантична зв'язність таких текстів створюється завдяки інформаційній однорідності, єдності теми і виражається

переважно мовленнєвими засобами, повторюваністю ключових слів. В основі членування змісту науково-пізнавальних текстів лежить логіка розвитку думки. Основним структурним компонентом у них виділяється абзац, який сигналізує про завершення одного смислового фрагмента і робить установку на сприймання іншого.

У таких текстах, на відміну від художніх, інший предмет пізнання – не образи, а поняття. Відповідно змінюється і мета читання цих творів.

Це засвоєння зв'язків і основних ознак понять, явищ, наприклад, природознавчого, історичного змісту; засвоєння елементів понять, узагальнених висновків, розвиток пізнавальних мотивів та інтересів, формування ціннісного ставлення до знань, умінь самостійно оформляти власні висловлювання з урахуванням відповідного стилю мовлення, здобувати потрібну інформацію для подальшого її використання у навчальних і життєвих ситуаціях.

Наводимо окремі приклади таких завдань у робочому зошиті.

До тексту В.Дацкевича "Як з'явилася друкована книга".

– Уважно перечитай другий абзац тексту. Значення якого слова в ньому пояснюється? (Правильна відповідь "папірус").

– Що нам відомо з тексту про те, як саме виготовляли книжки з папірусу? Виділи цю інформацію першим і останнім словом. (Правильна відповідь "Серцевину", "стрічки").

– Зазнач, як ти зрозумів з тексту значення слова *тетрадос*.

- так у Греції називали зошит;
- це книжка з паперу;
- це згорток пергаменту, складеного вчетверо.

До тексту О.Єфімова "Як жила книга за часів Київської Русі".

– Якщо тобі буде потрібно уточнити значення окремих слів (у зошиті наведено приклади таких слів), яким із способів ти скористаєшся в першу чергу (постав 1), а яким – в останню (постав 3)?

- Знайду у тлумачному словнику.
- Запитаю в учителя.
- Знайду в Інтернеті.

– Якби тобі запропонували внести до збірки крилатих висловів про книжку один із тих, що містяться в цьому тексті, який би ти вибрав? Запиши. Поясни свій вибір.

У робочому зошиті вміщено різноманітні завдання, які сприяють набуттю рефлексивного досвіду третьокласників, що формується під час взаємодії учня з текстами різних видів, розвитку літературно-творчої діяльності, розвитку компонентів ціннісно-смислової, емоційно-вольової сфер особистості дитини: усвідомлення й оцінку учнем результатів

своєї читацької діяльності; оцінювальні судження, ставлення до змісту

З метою підготовки учнів до самостійної і контрольної робіт, у зошиті до текстів підручника, крім інших, запропоновано такі форми завдань: вибір однієї правильної відповіді із трьох запропонованих варіантів; завдання з короткою письмовою відповіддю, завдання на встановлення відповідності, завдання на встановлення правильної послідовності.

Відповідно до затверджених у 2014 р. МОН України "Орієнтовних вимог до оцінювання навчальних досягнень учнів. 1–4 кл.", (розділ "Літературне читання") [4] у зошиті подано зразок письмової самостійної роботи і 8 завдань до неї (виконується наприкінці 1 семестру під керівництвом учителя і не оцінюється в балах), а також зразок контрольної роботи і 10 завдань (виконується наприкінці 2 семестру і підлягає бальному оцінюванню). На матеріалі текстів класовод має можливість перевірити також рівень техніки читання вголос (1 семестр) і мовчки (2 семестр).

Контрольно-оцінна діяльність учнів представлена у зошиті також серією завдань "**Виконай самостійно**", "**Перевір свої досягнення**", "**Оціни свої досягнення**".

Наприкінці зошита запропоновано систему вправ і завдань під загальною назвою "**Вчуся бути**

вправним читачем". Порівняно з робочим зошитом для 2 класу, у 3 класі змінилося їх співвідношення. Більшу питому вагу тут становлять завдання на розвиток навички читання мовчки, оперативного поля читання. На матеріалі спеціально дібраних коротких текстів школярі вправляються також самостійно виділяти ключові слова, визначати тему, основну думку тексту.

Крім того, у цьому розділі з поступовим нарощенням ступеня складності вміщено вправи на регулювання дихання, удосконалення дикції та ін.

Л і т е р а т у р а

1. Савченко О. Я., Мартиненко В. О. та ін. Літературне читання / Програма для загальноосвітніх навчальних закладів. 2–4 класи. // Навчальні програми для загальноосвітніх навчальних закладів із навчанням українською мовою. – К. : Видавничий дім "Освіта", 2012. – С. 71–95.

2. Савченко О. Я. Літературне читання: підруч. для 2 кл. / О. Я. Савченко. – К. : Видавничий дім "Освіта", 2013. – 192 с.

3. Мартиненко В. О. Літературне читання. Робочий зошит: навч. посіб. для учнів 3 кл. / В. О. Мартиненко. – К. : Видавничий дім "Освіта", 2014. – 80 с.

4. Орієнтовні вимоги до оцінювання навчальних досягнень учнів у системі загальної середньої освіти інваріантної складової навчального плану (1–4 класи). – Початкова школа. – 2014. – № 4. – С. 30–37.